

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Логіка»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)
за темою 12 – «Обґрунтування, аргументація і доведення»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Аргументація та її види.
2. Доведення та його структура.
3. Пряме доведення та непряме доведення.
4. Спростування та критика в спростуванні.

Рекомендована література:

Основна

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Конверський А. Є. Сучасна логіка (класична та некласична). 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2017. 294 с. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Konverskii_Modern_logic.pdf
3. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УЖНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Додаткова

1. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Логіка» (галузь знань 0304 «Право», 0302 «Міжнародне право»; освітньокваліфікаційний рівень «Бакалавр»; напрям підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.030202 «Міжнародні відносини») для студентів I курсу денної форми навчання / уклад.: О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. Е. Зархіна та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 90 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1876/1/NMP_0010.pdf
2. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
3. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e481f5f-cbf9-47ba-84bc-3b4e3de18f1e/content>

4. Тягло О. Чи потрібне критичне мислення українській школі? *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : зб. ст. П'ятої міжнар. наук.-метод. конф. з медіаосвіти та медіаграмотності (м. Київ, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 60–64. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c56ef7bd-0b0a-4063-aa24-3093d041e10f/content>

5. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 349–353. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4da55cde-fa8f-41e1-a0fb-dcd3ca8534e8/content>

6. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241-248. URL: <https://cutt.ly/TwjB7moQ>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>

2. Практикум з логіки. URL: <http://philosophy.ck.ua/praktikum-z-logiki/>

3. Федорченко Ю. Формальна і трансцендентальна логіка. URL: <http://fedorchenko.ho.ua/journal/7.html>

4. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

Текст лекції

1. Аргументація та її види

Аргументація – процедура обґрунтування переконань. Активними учасниками процесу аргументації є пропонент і опонент. Пропонентом називається людина (чи група людей), яка відстоює свою сформовану позицію в суперечці. Опонентами виступають його противники, в формі критики заперечної позиції пропоненту. Пасивними учасниками можуть бути визнані особистості, не залучені в процес аргументації безпосередньо (це можуть бути свідки в суді, присутні в аудиторії і інші). На хід дискусії певний вплив можуть здійснювати такі фактори, як втручання влади, підкуп, шантаж, загроза кримінальних груп, думки з даного питання відомих діячів в пресі і на телебаченні, демонстрації на вулицях, пікети і інші способи «підтримки» тієї чи іншої позиції. Таким чином, обґрунтовані судження, оцінок і практичних висновків в результаті процесу аргументації може бути результатом впливу цілого ряду факторів.

До числа основних видів аргументації відносять фактичну, психологічну, логічну та інші.

Найбільш простою і переконливою є фактична аргументація. В процесі фактичної аргументації демонструються факти, які виступають як незаперечні докази вірності позиції, які відстоює пропонент. **Факт – знання, досить переконливе за змістом. Об'єктивність фактичного знання гарантує його**

істинність. В суддівсько-слідчій практиці до фактичного матеріалу відносять речові докази і інші докази. Однак апеляція до фактів достатньо ефективна лише у випадку ситуації, коли тезис фіксує одиничне або часткове судження.

Психологічна аргументація націлена на досягнення цілей шляхом емоційного впливу на опонентів.

Логічна аргументація представляє собою особливу форму інтелектуальної комунікації, зміст якої є пошук способів теоретичного обґрунтування правоти позиції, яка відстоюється. Особливості логічної аргументації – її доказовість і переконливість.

Досить ефективним може бути аргументація, яка комбінує різні способи і прийоми для посилення ефекту переконливості.

Аргументація відбувається у вигляді суперечки. Відповідно, цілі і задачі учасників суперечки можуть суттєво відрізнятися. Тому не варто виключати і інші варіанти аргументації (наприклад, демагогію), в яких логічні інструменти доведення підміняються популізмом чи красномовством.

В структурі логічної аргументації можна виділити стратегію і тактику. Оскільки основу логічної аргументації складають прийоми, доведення і спростування, то під стратегією розуміється вибір головної цілі доведення або спростування. Під тактикою розуміється вибір конкретних способів (логічних засобів) досягнення поставленої цілі. Логічна аргументація може бути прямою і побічною.

2. Доведення та його структура

Доведення представляє собою процес обґрунтування істинності тези – положення, висунутого пропонентом. Доведення може бути прямим і побічним. В прямому доведенні істинність тези виводиться безпосередньо з істинності аргументів, які застосовуються. Його елементами являються теза, аргументи і демонстрації. В побічному доведенні істинність тези встановлюється шляхом обґрунтування хибності альтернативних йому суджень. Таким чином, основними елементами структури доведення являються:

1. Теза;
2. Антитеза;
3. Другі види суджень, альтернативні тезі;
4. Аргументи;
5. Демонстрація.

Теза – судження, істинність якого потрібно довести. В якості тези можуть виступати судження прості і складні, ствердні і заперечні, короткі чи розгорнуті, часткові положення або загальні висновки. Теза займає головне місце в структурі доведення. В тезовій формі можуть бути сформовані відомості про факти, виводи про емпіричні спостереження чи теоретичні узагальнення. Однак тезою може бути визнане тільки те судження, яке задовольняє наступні правила:

- 1) Теза має бути сформована ясно, чітко та визначено;
- 2) Теза має залишатися незмінною протягом всієї процедури доведення.

Антитеза – це судження, яке протилежне тезі. Антитезою загального судження може бути тільки часткове судження, а антитезою часткового – тільки загальні судження. Антитезою ствердного судження виступає заперечне судження, антитезою заперечного – ствердне судження.

Альтернативними називаються всі судження, які містять інформацію, яка заперечує смисл ствердження (або заперечення), що міститься в тезі. Альтернатива (від лат. Alter – «один з двох» або від фр. Alternative – вибір) означає необхідність вибору між взаємовиключаючими обставинами. В формальній логіці альтернативними називаються і відношення між судженнями, які встановлюються диз'юнкцією, і самі члени такого відношення. В процесі побічної аргументації до альтернативних суджень, окрім суджень, протилежних чи суперечних тезі, можна використати і судження, яке не відноситься до числа порівняних з тезою за логічним квадратом. Наприклад, альтернативними тезі «Життя існує тільки на Землі» можна визнати судження:

- «Життя існує тільки на інших планетах»;
- «Життя існує не тільки на Землі»;
- «Життя є скрізь»;
- «Життя не існує тільки на Землі»;
- «Життя існує тільки на Сатурні»;
- «Життя існує, і на Венері» і багато інших.

В прямому доведенні істинність тези виводиться безпосередньо з істинності використаних аргументів.

Аргументами називаються судження, які використовуються в доведенні в якості допоміжних логічних висновків. Аргументи частіше всього представляють собою вихідні емпіричні чи теоретичні положення, за допомогою яких можна обґрунтувати істинність тези. Однак не всі доведення можуть бути визнані логічно коректними. Юристи часто стикаються з різними навмисними прийомами фальсифікації знання, які ґрунтуються на повному або частковому викривленні його суті: на підміні понять, неоднозначній інтерпретації думки, на брехні, містифікації тощо. Аргументами слід визнавати тільки ті логічні доведення, які одночасно задовольняють наступними правилами:

- Аргументи мають бути істинними;
- Аргументи мають бути доказовими;
- Аргументи мають бути автономними;
- Аргументи мають бути достатніми;
- Аргументи не мають бути протилежними один одному.

Демонстрація – представляє собою спосіб логічного зв'язку аргументів з тезою. В якості демонстрації використовують той чи інший вид умовиводу. Відповідно, розділяють дедуктивні, індуктивні і традуктивні способи демонстрації. Демонстрація в кожному випадку представляє собою конкретну форму встановлення логічної залежності тези і аргументів, і тільки при дотриманні всіх правил демонстрації можна говорити про логічну важливість проведеного доведення. Відмітимо, що особливу важливість етапу завершення процедур виділяють в кожній справі.

До необхідних умов логічної коректності демонстрації на основі дедуктивних умовиводів варто віднести:

- Використання в якості засновків тільки істинних суджень;
- Використання серед засновків хоча б одного загального судження;
- Чіткий опис в засновках теоретичного чи практичного матеріалу, що містяться в змісті;
- Спостереження в демонстрації правил всіх використаних модусів або фігур силогізмів.

До необхідних умов логічної коректності демонстрації на основі індуктивних умовиводів варто віднести:

- Використання в якості вихідних засновків тільки фактичного матеріалу;
- Проведення ґрунтовного аналізу ситуації з особливостями прояву подібного з різним або різним з подібним;
- Вміння правильно відділяти суттєві ознаки явищ від несуттєвих;
- Вміння правильно оцінити ступінь ймовірності зробленого висновку.

До необхідних умов логічної коректності демонстрації на основі традитивних умовиводів варто віднести:

- Використання в якості об'єктів логічного співставлення тільки одиничних предметів, явищ чи процесів;
- Дійсне встановлення суттєвості порівнювальних ознак у зіставлених предметів, явищ чи процесів;
- Вміння правильно оцінювати ступінь ймовірності зробленого висновку.

Спростування – прийом логічної аргументації, ціллю якого є обґрунтування логічної неспроможності проведеного раніше доведення.

Спростування націлено на руйнування структури доведення шляхом встановлення логічної неспроможності його частин. Відповідно, розділяють спростування тези, критику аргументів і критику демонстрації. Прийоми спростування також можуть бути прямими і непрямыми.

3. Пряме доведення та непряме доведення

Досить часто в посібниках з логіки поняття «доведення» підміняється поняттям «аргументації». Однак поняття «аргументація» значно ширше за об'ємом, так як включає в себе одночасно і процедуру доведення, і процедуру спростування. **Доведення – різновид аргументації, направлена на підтвердження істинності тези логічними доведеннями.** В широкому сенсі слово доведення представляє собою будь який спосіб уявлення основи, за яким відоме судження вважається істинним. В більш вузькому змісті, під доведенням розуміється інтелектуальна операція, яка засвідчує істинність чи хибність тверджень. В більшості випадків на практиці для цього достатньо ймовірних схем обґрунтування висновку. Однак в рамках строгого логічного доказу суттю доведення стає якість самої процедури доведення – логічного наведення тверджень з очевидністю. Саме доведення не конструює істинну в судженні – воно лише підтверджує факт її наявності: констатація істини – головна ціль доведення. Засоби доведення – весь арсенал логічних правил форм і законів правильного мислення. Особливість логічної форми доведення – демонстративне

(але не ймовірно) міркування. Коротке і вірне визначення доведення запропоноване В.П. Малаховим: «Доведення – це умовивід про умовивід».

Доведення може бути прямим і непрямим. В прямому доведенні істинність тези виводиться безпосередньо з істинності аргументів (допоміжних суджень) на основі строгого дотримання правил конкретного виду умовиводу, використаного в якості демонстрації.

Схема прямого доведення: $(a_1, a_2, a_3 \dots a_n) \rightarrow T$, де аргумент – а, теза – Т, демонстрація « \rightarrow ».

Пряме доведення використовується тоді, коли можна вивести істинності тези через істинність більш загальної основи: емпіричного узагальнення, наукової теорії, закону, принципу чи правової вимоги. У випадку, коли це неможливо чи недоцільно, використовують прийоми непрямого доведення.

Непряме доведення – це різновид аргументації, в якій істинність тези обґрунтовується з використанням доступів, не узгоджуваних з тезою. Виділяють два види непрямих доведень: апагогічне і роздільне.

Апагогічне доведення ґрунтується на методі «розмірковуванні від противного», коли встановлення істинності тези опирається на логічну процедуру обґрунтування хибності антитези. Саме логічне протиставлення антитези тезі грає виключно важливу пізнавальну роль: на основі закону про виключене третє, висновок про хибність антитези визнається достатнім для ствердження істинності самої тези.

Нагадаємо, що антитеза може тільки суперечити тезі судження. Наприклад, антитезою для загально ствердного судження (А): «Всі студенти – грамотні люди» має бути контрадикторне, тобто протилежне йому частковозаперечне (О): «Деякі студенти не являються грамотними людьми». Варто пам'ятати, що досить часто в якості антитези загальне судження помилково приймають судження, яке знаходиться з ним у відносинах контрарності, а не контрадикторності, а також за антитезу часткових атрибутивних суджень помилково приймають не суперечливі їм, а субконтрарні судження. Правильно побудована антитеза – важлива умова успішного апагогічного доказу. По-іншому, можливі ситуації, про які попереджав мудрець Конфуцій «Не варто шукати чорну кішку в темній кімнаті, наперед знаючи, що її там нема».

Антитезою одиничного судження являється протилежне йому за якістю одиничного судження. До прикладу, якщо теза – судження «Карфаген має бути зруйнований», то антитезою буде його заперечення «Карфаген не має бути зруйнований».

В логічній структурі апагогічного доказу виділяють наступні етапи:

1. Формування та висування антитези;
2. Умове прийняття істини антитези і виведення з нього логічного слідування;
3. Співставлення слідчих з реальними фактами або істинними теоретичними положеннями. У випадку протиріччя їх варто визнати хибними;
4. З хибності слідства на основі заперечного модусу умовно-категоричного умовиводу робиться висновок про хибні їх основи – антитезу.

5. На основі закону виключеного третього з хибності антитези визнається істинність самої тези.

На останніх етапах апагогічного розмірковування в певному вигляді застосовується правило подвійного логічного заперечення: $\neg(\neg t) = t$.

Логічна формула апагогічного доведення:

$((\neg t \rightarrow q) \wedge (\neg t \rightarrow \neg q)) \rightarrow t$, де t - теза, $\neg t$ - антитеза, q - слідування.

4. Спростування та критика в спростуванні

Спростування – різновид аргументації, ціль якої є обґрунтування логічної неспроможності доведення. Саме поняття спростування може розумітися і як процес руйнування структури доведення і як кінцевий його результат. Інколи поняття «спростування» підміняють словом «критика», хоча не в усіх випадках це доцільно. Спростування як процес дійсно протікає в формі критики, яку інколи розуміють і як діяльність, протилежну аргументації. Одна критика – є форма прояву сумнівів або непогодження. Відповідно, спростування як результат є констатація успішно завершеної і обґрунтованої критики доказовості. І так, спростування – є різновидом аргументації, а критика – складова частина процедури спростування.

Критика являється інструментом спростування. В науці все має бути піддано сумніву, і потім факт критичного сприйняття думки не означає першопочаткового її відторгнення. Критика може бути явною та неявною. Специфіку явної критики зазвичай характеризують висловлювані опонентом вказівки на конкретні недоліки приведеного пропонентом доведення. Неявну критику можуть містити різні скептичні оцінки («Можливо, Ви і праві», «Ваші ідеї не викликають особливої довіри», «Ваша позиція сумнівна»), а інколи і просто мовчання в тих ситуаціях, коли потрібно означити власну позицію опонента («Ми утримуємося від відповіді», «No comments» тощо).

Критика може бути об'єктивною і суб'єктивною. Об'єктивна критика характерна для наукових дискусій чи інших різновидів суперечки, коли опонент проголошує зауваження з ціллю усунення недоліків позиції пропонента незалежно від відношення до особистості самого пропонента. Суб'єктивна ж критика направлена перш за все проти самого пропонента, вона більш емоційна. В емоційній критиці почуття випереджують розум: інколи опонентів обурює навіть сам факт існування поглядів, відмінних від їх власних.

Критика може бути конструктивною, деструктивною і змішаною. В процесі конструктивної критики опоненти вказують на досконалі помилки і пропонують варіанти їх виправлення. В процесі деструктивної критики помилки лише фіксуються. Змішана критика характерна для ситуації, коли пропонується спільне виправлення лише деякої частини виявлених помилок.

Вирізняють критику обґрунтовану і необґрунтовану, повну та часткову, завершену і незавершену. Обґрунтована (релевантна) критика – це критика по суті запитання, яке розглядається. Така критика може бути висловлена і відносно змісту позиція супротивника і відносно форми її висловлення. Необґрунтована критика може стосуватися другорядних або навіть сторонніх запитань, які не відносяться до справи. Так, до необґрунтованої критики можна віднести

зауваження відносно почерку чи зовнішнього вигляду пропонента, його манери говорити тощо. Повна критика охоплює всі недоліки пропонента, часткова (неповна) – тільки деякі з них. Завершеною визнається критика, доведена до кінця, тобто до повного заперечення позиції пропонента (спростування тези, аргументів або демонстрації) і відповідна до всіх правил логічної аргументації. Незавершеною є критика, яка не досягла цілі. Така критика за якимись причинами не доводить до кінця: вона переривається на будь-якому етапі або зупиняється зовсім.

Критика може бути релевантною і нерелевантною. Релевантною називається критика по суті розглянутого питання. Нерелевантна критика практично відводить в сторону від обговорення проблем, які розглядаються, замінюючи важливі запитання другорядними або взагалі такими, які не відносяться до справи.

Існує багато різних ситуацій, які виникають в процесі спростування, які можуть бути охарактеризовані наступними оцінками:

- Критика обґрунтована, повна і завершена;
- Критика необґрунтована і не завершена;
- Критика неповна і не завершена;
- Критика обґрунтована, але не повна і не завершена; й інші.

Тільки перші з цих варіантів, коли критика задовольняє одночасно умови обґрунтування, повноти і завершеності, може бути визнана логічною і скласти спростування. Таким чином, спростування як інструмент логічної аргументації є системою критичних міркувань, що руйнують структуру доведення. Для досягнення цілі спростування зовсім необов'язково критикувати всі компоненти доведення. Достатньо правильно обґрунтувати і завершити критику, хоча б однієї з його частин: теза, аргумент або демонстрація. Відповідно, розділяють три види спростування:

- Спростування тези;
- Критику аргументів;
- Спростування демонстрації.

Тільки обґрунтування, повна і завершена процедура критики елементів структури доведення може бути визнана його логічним спростуванням. Критику, не відповідну критеріям процедури спростування, варто сприймати тільки як форму висловлювання думки.